

Тимчишин А.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та гуманітарних дисциплін
Відокремленого структурного підрозділу закладу вищої освіти
«Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» Івано-Франківська філія

УДК 343.985.7:343.53:343.346
DOI 10.32782/2663-5666.2023.1.12

НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ

Постановка проблеми. Швидке, повне й неупереджене досудове розслідування кримінальних правопорушень неможливе без комплексного та цільового використання спеціальних знань, що є найбільш поширеним і, водночас, складним у правозастосовній діяльності органів досудового розслідування. Позаяк, в умовах науково-технічного прогресу, докорінних змін законодавства і правозастосовної практики, теоретичні й праксеологічні основи використання спеціальних знань у новоствореній і багаторівневій структурі правоохоронних органів в Україні набувають особливого значення та потребують комплексного дослідження. Результати проведеного дослідження включають науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на вирішення наявних проблем підвищення ефективності використання спеціальних знань у кримінальному процесі, від чого залежать швидкість й повнота, як розслідування кримінальних правопорушень, так і послідуєчого судового розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремо теоретичні та прикладні аспекти використання спеціальних знань у кримінальному провадженні розглядали: В. В. Арешонков, А. В. Боднар, І. Г. Галдецька, В. І. Дячук, Є. О. Даніч, К. В. Дубонос, А. В. Іщенко, О. А. Кравченко, Є. В. Ковалевська, К. М. Ковальов, М. В. Костицький, О. А. Лопата, О. І. Мотлях, І. Г. Пиріг, Б. В. Романюк, В. В. Семенов, С. Ю. Стратонов, Е. Б. Сімакова-Єфремян, А. М. Таранова, А. В. Шульженко, О. В. Шевченко, В. Ю. Шепітько, О. О. Шульга, О. М. Шрамко, В. В. Юсупов, В. О. Яремчук та ін.

Здобутки цих та інших науковців містять низку системних положень і висновків, які прямо або опосередковано стосуються використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Проте проблеми їх наукового забезпечення в умовах сьогодення залишаються відкритими.

Мета та завдання – надати комплексну характеристику наукового забезпечення проблем

використання спеціальних знань у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Спеціальним знанням у кримінальному провадженні приділялась певна увага, однак наукові роботи переважно стосувались використанню спеціальних знань під час розслідування лише окремих видів (груп) кримінальних правопорушень. Водночас проблематика використання спеціальних знань у кримінальному процесі за новою редакцією КПК України 2012 р. на докторському рівні не досліджувалась, хоча в окремих наукових публікаціях, автори звертались до актуальних проблем їх використання, але лише фрагментарно, переважно в контексті розробки методик розслідування кримінальних правопорушень.

Увесь масив наукових досліджень з цієї тематики було поділено на чотири групи: 1) дослідження загальних положень використання спеціальних знань під час досудового розслідування; 2) дослідження присвячені використанню спеціальних знань під час розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень; 3) дослідження присвячені використанню спеціальних знань під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій (далі – СРД); 4) дослідження присвячені використанню спеціальних знань під час призначення та проведення судових експертиз.

І. Стан дослідження загальних положень використання спеціальних знань під час досудового розслідування.

На стику проголошення незалежності України й початку нової хвилі широкомасштабних законодавчих змін, однією з перших наукових праць яка дотично відноситься до теми нашого дослідження стала докторська дисертація М. В. Костицького «Використання спеціальних психологічних знань у радянському кримінальному процесі» (1990 р.) [1].

Пізніше, у 1997 р. окремі аспекти нашого дослідження були предметом розгляду у доктор-

ській дисертації А. В. Іщенко «Методологічні й організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень» [2].

Варто зазначити і про дисертаційне дослідження Б. В. Романюка на тему «Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві» (2002 р.) [3], у якому визначено концептуальні основи спеціальних знань під час розслідування.

Згодом В. М. Ревака у дисертації «Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні» (2006 р.) [4] розглянув поняття спеціальних знань і процесуальні форми їх використання в кримінально-процесуальній діяльності, висвітлив дискусійні питання використання спеціальних знань у стадії порушення кримінальної справи й особливості їх використання під час призначення та провадження експертизи.

В. В. Семенов у дисертації «Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання)» (2006 р.) [5] розглянув взаємозв'язок завдань, правових основ, принципів взаємодії суб'єктів використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів й з'ясував питання щодо змісту спеціальних знань, організації використання та напрями вдосконалення спеціальних знань у розслідуванні злочинів.

І. Г. Галдецькою у дисертації «Правові та наукові основи використання спеціальних медичних знань при розслідуванні злочинів» (2011 р.) [6] вперше: з'ясовано еволюцію використання спеціальних знань у галузі медицини у кримінальному судочинстві; обґрунтовано, що консультативна діяльність особи, яка володіє спеціальними медичними знаннями може відбуватися в двох формах: а) консультації і пояснення під час проведення слідчої дії, що є невід'ємною частиною практичної діяльності спеціаліста, який бере участь в проведенні слідчих дій; б) консультації, зміст яких полягає в наданні обізнаною особою суб'єкту розслідування відомостей із кола спеціальних наукових знань щодо явищ або процесів, які в конкретних випадках набувають значення самостійного доказу у справі і не потребують проведення дослідження (довідкова діяльність); встановлено ситуаційний характер медико-криміналістичної експертизи, яка широко застосовується в розслідуванні злочинів проти життя і здоров'я особи і проводиться у відділеннях судово-медичної криміналістики в бюро судово-медичної експертизи.

О. А. Кравченко присвятив своє дослідження «Застосування спеціальних знань під час збирання, дослідження та використання речових доказів» (2012 р.) [7] формуванню теоретичних і правових основ застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві.

Водночас В. В. Юсупов у монографії «Криміналістика в Україні у ХХ–ХХІ століттях» (2018 р.) [8, с. 112] дослідив питання співвідношення криміналістичних і спеціальних знань. Дослідник обстоює позицію, що слід розмежувати спеціальні та криміналістичні знання як у кримінальному процесі, так й в інших видах юридичних процесів – цивільному, адміністративному, господарському тощо.

Є. В. Ковалевська у дисертації «Використання спеціальних медичних знань під час розслідування злочинів» (2018 р.) [9] на основі вивчення положень вітчизняного законодавства, наукових праць, літературних джерел, результатів узагальнення слідчої, судової практики та офіційної статистики висвітлила комплекс проблемних питань, що виникають при використанні спеціальних медичних знань під час досудового розслідування, зокрема, при проведенні судово-медичної експертизи.

У дисертації А. М. Таранової «Використання спеціальних знань при розслідуванні неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником» (2020 р.) [10] проаналізовано основні підходи до визначення поняття спеціальних знань та обґрунтовано висновок про необхідність використання спеціальних медичних та фармацевтичних знань при розслідуванні неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником виникає.

Н. В. Копча у монографії «Використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення: теорія та практика» (2023 р.) [11] висвітлила концептуальні положення практичні рекомендації використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення, які допоможуть слідчим у повному обсязі використовувати спеціальні знання, спеціалістам-криміналістам та експертам – застосовувати спеціальні знання під час розслідування службового підроблення.

II. Стан дослідження проблем використання спеціальних знань під час розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень.

Сьогодні жодний тяжкий та особливо тяжкий злочин не розкривається без використання

спеціальних знань, науково-технічних засобів і методів.

Наближеним до нашої тематики також є дисертаційне дослідження Дячук В. І. «Використання спеціальних знань при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод» (2010 р.) [12], де запропоновано авторське визначення «спеціальних автотехнічних знань» й констатовано, що особа, яка володіє спеціальними знаннями може виступати в різних процесуальних статусах (спеціаліст, експерт). Крім цього, обґрунтовано доцільність уведення до кримінально-процесуального законодавства вимоги про обов'язкову участь спеціаліста-автотехніка при проведенні огляду транспортного засобу (за аналогією до участі фахівця в галузі судової медицини при огляді трупа) з метою підвищення якості проведення цієї слідчої дії.

Стосовно використання спеціальних знань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, то одне з перших досліджень у цьому напрямі здійснив О. І. Мотлях у дисертації «Питання методики розслідування злочинів у сфері інформаційних комп'ютерних технологій» (2005 р.) [13].

О. А. Буханченко у дисертації «Особливості огляду місця кримінального вибуху за участю спеціаліста-вибухотехніка» (2010 р.) дослідив тактичні особливості та технологію огляду місця кримінального вибуху за участю спеціаліста-вибухотехніка.

Можливості використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів у сфері підприємництва визначив А. Ф. Волобуєв у дисертації «Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва» (2002 р.).

О. В. Шаповал у дисертації «Криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів» (2017 р.) встановила сутність криміналістичного дослідження документів у системі техніко-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів та визначила особливості використання інших видів спеціальних знань у кримінальних провадженнях про економічні злочини.

Перелік спеціальних знань, що використовуються під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень досліджено у дисертації О. М. Шрамко.

Про використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень

проти власності йдеться у дисертації В. В. Колеснікова «Розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами» (2004 р.). За міркуванням науковця, наслідки пожежі як правило є вихідною інформацією і фактором, що визначають характер слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування таких злочинів, у тому числі, що стосуються діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні.

Особливості використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях щодо умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства дослідив Ю. Я. Олійник.

А. В. Боднар у дисертації «Використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна» (2019 р.) [14] запропонував теоретичні положення і практичні рекомендації, які допоможуть слідчим у повному обсязі використовувати спеціальні знання під час розслідування знищення або пошкодження майна. Участь спеціаліста створює умовну гарантію одержання належних доказів у випадках, які вимагають застосування спеціальних знань, сприяє виявленню доказів, які могли бути упущені слідчим через його непоінформованість у спеціальних питаннях. Доведено доцільність використання спеціальних знань у формі проведення експертиз у кримінальному провадженні з конкретизацією предмета, визначенням об'єктів та переліку запитань для окремих видів експертиз при розслідуванні знищення або пошкодження майна – трасологічної, пожежно-технічної, вибухо-технічної і товарознавчої експертиз для визначення тривалості горіння за обгорілими слідами; дослідження деревини, окалини, неорганічних будівельних матеріалів; визначення факту вибуху вибухового пристрою на місці події; визначення вартості майна.

III. Стан дослідження проблем використання спеціальних знань під час проведення СРД.

Дискусійні питання щодо залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій висвітлено в дисертації В. О. Яремчук «Залучення спеціаліста до проведення слідчих дій (організація і тактика)» (2014 р.) [15, с. 16]. Серед завдань, які необхідно було виконати під час дослідження, увагу акцентовано на формуванні засад тактики залучення спеціаліста до слідчого експерименту. Дослідниця визначила такі форми участі спеціаліста під час проведення слідчого експерименту: участь спеціаліста під час реалізації тактичних прийомів слідчого експерименту; використання слідчим найефективніших тактичних прийомів для взаємодії зі

спеціалістом; залучення декількох (групи) спеціалістів до цієї СРД; діяльність спеціаліста в його взаємодії зі слідчим та іншими учасниками слідчого експерименту.

Крім цього, основні положення щодо використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту були предметом розгляду в дисертації Є. О. Даніч «Використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту» (2018 р.) [16].

IV. Стан дослідження проблем використання спеціальних знань під час призначення та проведення окремих видів судових експертиз.

У 1988 році в Київській вищій школі МВС СРСР було видано перший навчальний посібник «Судові експертизи у практиці розслідування органами внутрішніх справ розкравдань соціалістичної власності», в якому автори Є. Г. Коваленко та Є. Д. Лук'янчиков, фрагментарно розкрили поняття судової товарознавчої експертизи, підстави для її призначення, тактичні особливості її призначення та проведення, а також порядок оцінки і використання фактичних даних, які містяться у висновку експерта для доказування у кримінальній справі.

Необхідно відмітити, що за останні роки в Україні було підготовлено підручники, навчальні посібники та методичні рекомендації, в яких розглядаються питання використання спеціальних знань в галузі мистецтвознавчої експертизи у судочинстві, зокрема це підручник О. Л. Калашнікової «Основи мистецтвознавчої експертизи та вартісної оцінки культурних цінностей».

Висновки. Аналіз наведених наукових праць свідчить про те, що спеціальним знанням у кримінальному провадженні приділялась певна увага, однак наукові доробки переважно стосувались використанню спеціальних знань під час розслідування лише окремих видів (груп) кримінальних правопорушень і на сьогодні проблематика використання спеціальних знань у кримінальному процесі за новою редакцією КПК України 2012 р. на докторському рівні не досліджувалась, хоча в окремих наукових публікаціях, автори зверталися до цієї тематики, але лише фрагментарно, переважно в контексті розробки методик розслідування кримінальних правопорушень.

Тимчишин А.М. НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ

Інтеграційні процеси, що супроводжують суспільство впливають на розвиток науки та її окремих галузей. Поглиблення і розширення наукових досліджень в одній галузі неминує призводить до потреби використання таких досягнень в інших галузях. Така взаємодія породжує не лише нові напрями в дослідженнях, а й призводить до появи нових методів, засобів здійснення наукових пошуків й викликає потребу розвитку та вдосконалення існуючих кримінально-процесуальних норм і навіть цілих інститутів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Костицкий М. В. Использование специальных психологических знаний в советском уголовном процессе: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Киев. 1990. 34 с.
2. Іщенко А. В. Методологические и организационные проблемы развития криминалистических научных исследований: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 1997. 37 с.
3. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 222 с.
4. Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 20 с.
5. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 18 с.
6. Галдецька І. Г. Правові та наукові основи використання спеціальних медичних знань при розслідуванні злочинів: дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2011. 231 с.
7. Кравченко О. А. Застосування спеціальних знань під час збирання, дослідження та використання речових доказів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя. 2012. 20 с.
8. Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у XX–XXI століттях: монографія. Київ: ФОП Маслаков, 2018. 556 с.
9. Ковалевська Є. В. Використання спеціальних медичних знань під час розслідування злочинів: дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2018. 298 с.
10. Таранова А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником: дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2020. 228 с.
11. Копча Н. В. Використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення: теорія та практика: монографія. Одеса: «Юридика», 2023. 244 с.
12. Дячук В. І. Використання спеціальних знань при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод: дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2010. 210 с.
13. Мотлях О. І. Питання методики розслідування злочинів у сфері інформаційних технологій: дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2005. 221 с.
14. Боднар А. В. Використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна: дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2019. 200 с.
15. Яремчук В. О. Залучення спеціаліста до проведення слідчих дій (організація і тактика): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2014. 20 с.
16. Даніч Є. О. Використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту: дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2018. 238 с.

Все це виводить на новий рівень юридичну науку загалом і кожну з її галузей. Сьогодні, правоохоронну діяльність неможливо уявити без участі в ній обізнаних осіб – спеціалістів у різних сферах знань науки і техніки, у тому числі судових експертів. Водночас, детальне вивчення теоретичних та прикладних аспектів використання спеціальних знань у кримінальному провадженні виявляє ряд проблем, які найважче піддаються дослідженню.

У статті доведено, що поглиблення і розширення наукових досліджень в одній галузі неминуче призводить до потреби використання таких досягнень в інших галузях. Така взаємодія породжує не лише нові напрями в дослідженнях, а й призводить до появи нових методів, засобів здійснення наукових пошуків й викликає потребу розвитку та вдосконалення існуючих кримінально-процесуальних норм і навіть цілих інститутів. Все це виводить на новий рівень юридичну науку загалом і кожну з її галузей. Сьогодні, правоохоронну діяльність неможливо уявити без участі в ній обізнаних осіб – спеціалістів у різних сферах знань науки і техніки, у тому числі судових експертів. Водночас, детальне вивчення теоретичних та прикладних аспектів використання спеціальних знань у кримінальному провадженні виявляє ряд проблем, які найважче піддаються дослідженню.

Встановлено, що існуюче коло наукових розробок щодо особливостей використання спеціальних знань у кримінальному провадженні досить широке (монографічні дослідження; навчально-методичні роботи; наукові статті, дисертації). Нами, було проаналізовано найбільш вагомі з них, які безпосередньо стосувались праксеологічних проблем використання спеціальних знань у кримінальному процесі та вплинули на його розвиток.

Ключові слова: спеціальні знання; кримінальне судочинство; кримінальне провадження; стан дослідження проблем; розвиток доктринальних положень; праксеологічні проблеми.

Tymchyshyn A.M. SCIENTIFIC SUPPORT OF THE PROBLEMS OF USE OF SPECIAL KNOWLEDGE

Integration processes accompanying society affect the development of science and its individual branches. The deepening and expansion of scientific research in one field inevitably leads to the need to use such achievements in other fields. Such interaction generates not only new directions in research, but also leads to the emergence of new methods, means of carrying out scientific research and calls for the development and improvement of existing criminal procedural norms and even entire institutions. All this brings legal science in general and each of its branches to a new level. Today, law enforcement activity cannot be imagined without the participation of knowledgeable persons – specialists in various fields of scientific and technical knowledge, including forensic experts. At the same time, a detailed study of the theoretical and applied aspects of the use of special knowledge in criminal proceedings reveals a number of problems that are the most difficult to investigate.

The article proves that the deepening and expansion of scientific research in one field inevitably leads to the need to use such achievements in other fields. Such interaction generates not only new directions in research, but also leads to the emergence of new methods, means of carrying out scientific research and calls for the development and improvement of existing criminal procedural norms and even entire institutions. All this brings legal science in general and each of its branches to a new level. Today, law enforcement activity cannot be imagined without the participation of knowledgeable persons – specialists in various fields of scientific and technical knowledge, including forensic experts. At the same time, a detailed study of the theoretical and applied aspects of the use of special knowledge in criminal proceedings reveals a number of problems that are the most difficult to investigate.

It has been established that the existing range of scientific developments regarding the specifics of the use of special knowledge in criminal proceedings is quite wide (monographic studies; educational and methodological works; scientific articles, dissertations). We analyzed the most important of them, which directly related to praxeological problems of using special knowledge in the criminal process and influenced its development.

Key words: special knowledge; criminal justice; criminal proceedings; state of problem research; development of doctrinal provisions; praxeological problems.